

REVOLUTIONARY LAW AND LEGITIMACY

JAN ŠMÍD

University of Finance and Administration

Abstract in original language

Text se zabývá fenoménem práva na odpor a revoluce. Konstatuje, že se jedná o zcela rozdílné významy občanské neposlušnosti. Zatímco právo na odpor je možné zařadit v demokratickém právním státě mezi jednání dovolené platným právem, revoluce bude vždy protiprávním aktem, jehož legalizaci a legitimizaci může zajistit až následný vývoj.

Key words in original language

Revoluce, právo na odpor, liberalismus.

Abstract

The text deals with the phenomenon of the right to resistance and revolution. Notes that this is a completely different kind of civil disobedience. While the right to resistance can be included in a democratic legal state between behaviour permitted by the applicable law, the revolution will always be an unlawful act, the legalization and legitimization can provide up to only subsequent developments.

Key words

The Revolution, right to resistance, liberalism.

1. REVOLUČNÍ PRÁVO A JEHO LEGITIMITA

Tento text se bude zabývat možnostmi a legitimitou revoluce v dnešní, liberálně demokratické společnosti. Zpočátku je užitečné definovat si některé základní pojmy – půjde zejména o právo na odpor, občanskou neposlušnost a revoluci.

2. OBČANSKÁ NEPOSLUŠNOST

Občanská neposlušnost je podle Jana Kysely určena pro všední den. Představuje méně formalizovaný a méně odosobněný způsob politické participace. Blackwellův právní slovník ji definuje takto: „Foma porušování práva, která má demonstrovat nespravedlnost a neadekvátnost určitého konkrétního zákona. K tomuto porušování dochází záměrně s cílem upozornit a soustředit pozornost na daný zákon, který je předmětem nevole.“ Blackwellova Encyklopedie politického myšlení uvádí o občanské neposlušnosti, že se jedná o „úmyslné neuposlechnutí z důvodů náboženských, morálních či politických zásad“. Důležité přitom je rozlišit, zdali má charakter pouze přesvědčovací, nebo též donucovací. Ve svých mírnějších verzích může být považována za stále ještě přijatelnou, byť krajní, metodu z těch, které jsou používány v ústavních a demokratických státech.

John Rawls definuje občanskou neposlušnost jako „veřejné, nenásilné, svědomím určené, ale protizákonné jednání, které se obvykle děje se záměrem vyvolat nějakou změnu zákonů nebo vládní politiky. Takovým jednáním se obracíme na smysl většiny společnosti pro spravedlnost.“

3. PRÁVO NA ODPOR

Od občanské neposlušnosti je nutné oddělit právo na odpor, které Jan Kysela definuje takto „Výkonem moderního práva na odpor rozumím odvracení útoku směřujícího proti základům demokratického řádu právního státu, který je založen na respektu k lidským právům.“

4. REVOLUCE

John Rawls rozlišuje 3 typy morálně motivovaného protizákonného jednání – politický odboj, občanskou neposlušnost a porušení zákonů z důvodů svědomí.

Politický odboj je výrazem radikální opozice vůči systému a požaduje jeho zásadní proměnu (neuznává ústavu). Odbojář neuznává stávající politické instituce a vyhýbá se trestu, neboť nerespektuje daný systém, neboť jej považuje za nespravedlivý. Namísto dialogu a vyjednávání odbojář preferuje mocensky založené vyjednávání, a nebojí se použít i zastrašujících a donucujících prostředků. Může dojít i k násilí včetně ozbrojeného povstání.

Občanská neposlušnost se soustřeďuje na dialog a nenásilné strategie. „Neposlušní“ občané sdílejí základní hodnoty daného politického systému, jeho zákonům i politické moci. Občanskou neposlušností se „člověk obrací na smysl pro spravedlnost většiny společnosti a deklaruje, že podle jeho uváženého mínění nejsou respektovány principy sociální kooperace mezi svobodnými a rovnými lidmi“. Diskuse se odehrává veřejně a nenásilnými prostředky jako určitý krajní způsob oslovení spoluobčanů.

Porušení zákonů z důvodů svědomí se liší od občanské společnosti tím, že může mít nepolitický výraz. Odpírač odmítá určité jednání kvůli svému svědomí, nikoliv za účelem jeho změny. Může proto jednat skrytě bez apelu na veřejné mínění. Často bez ambice na změnu zákonů či politiky. Ambice na změnu politického systému bývají v praxi často spojovány se snahou vyhovět nárokům svého svědomí. Porušení zákonů z důvodu svědomí tedy může jít ruku v ruce s občanskou neposlušností, byť se jedná o typově dva odlišné způsoby jednání.

Pavel Barša připojuje ještě čtvrtý typ, jímž je hnutí autonomů (dělnická autonomie, a podobná hnutí, např. anarchopunkové), které se snaží uvnitř společnosti a vytvoření alternativního prostoru, ve kterém mimo jiné odmítají její životní styl, instituce a dokonce zákony. Nechtějí však přímo mocenskou konfrontaci se stávajícím systémem.

Významným zastáncem práva na různé formy neposlušnosti je Ronald Dworkin. Je toho názoru, že lidé mají právo, v rámci své občanské neposlušnosti „otestovat“ spravedlivost a ústavnost zákonů tím, že při pokračování v neposlušnosti stanou před soudem, kde mohou hájit svůj postoj a přispět tak k vyjasnění práva. Ovšem ani prohra nemusí znamenat, že jej musí respektovat – i Nejvyšší soud se může mýlit a i on může změnit své stanovisko.

Dworkin je navíc toho názoru, že „liberální princip rovného ohledu může být bráněn proti státu a většině i mocensky založenými strategiemi“. Dworkin se tím liší od liberálně demokratické tradice, která uznává pouze nenásilné prostředky. Dle Dworkina ovšem tato možnost vyplývá z bezpodmínečné morální váhy imperativů, jimiž je jednání obhajováno.

Existuje ovšem také typ občanské neposlušnosti, který není založen na protestu proti porušení spravedlnosti, nýbrž na odporu vůči jiné interpretaci veřejného zájmu. Tato skutečnost ovšem nijak neopravňuje k použití jiných než pouze přesvědčovacích metod. Určování veřejného zájmu totiž není věcí právně morálních principů, nýbrž demokratických procedur, v jejichž rámci se subjekty rozhodují na základě veřejného dialogu.

Problémem ovšem je, že ne vždy je možné jasně oddělit, co je věcí principů a co věcí kolektivních účelů. Pavel Barša se domnívá (odkazuje přitom na Dworkina), že dle liberálů se politická participace dostatečně vyčerpává právem volit a být volen a v této koncepci může být ospravedlněna občanská neposlušnost odvolávající se na porušení demokracie až tehdy, jsou-li občanům tato práva upírána. „Liberálové považují protizákonnou akci za legitimní jedině tehdy, je-li zaměřena na obranu individuálních práv, demokraté ji ospravedlňují obranou či rozšířením demokracie.“

Z Rawlsovy teorie je zřejmé, že jednou z jejích podstatných náležitostí tvrzení, že koncepce spravedlnosti je již stanovena v definitivní podobě, a tedy jakákoliv neposlušnost může mít charakter pouze obrany již uznaných a institucionalizovaných principů spravedlnosti. Obdobně se domnívá i Dworkin, že základní liberální principy jsou stanoveny jednou provždy a spory mohou probíhat pouze o jejich institucionálněprávní interpretaci.

Tomu, co prezentují Rawls a Dworkin jako rámec práva na občanskou neposlušnost (v různých svých formách) ovšem pojem revoluce odporuje. Např. Kysela ji definuje jako rychlou, podstatnou a radikální změnu určitého systému nebo subsystému. Nahromaděním rozporů dochází (obvykle zdánlivě) k zlomové etapě konstituování nových podmínek, východisek či organizace. Obdobně Roger Scruton považuje za revoluci „jakoukoli rozsáhlou přeměnu, k níž dochází zároveň na sociální a politické úrovni, a která znamená zmaření očekávání a sociální konformity, jež byly ustáleny v předcházejícím rádu natolik, že určovaly veškeré důležité formy sociální interakce“. Blackwellova Encyklopedie politického myšlení říká, že „revoluce je dramatická forma politické změny; není jednotlivou událostí, ale

složitým procesem. V revoluci ústřední vláda ztrácí schopnost vnútit své zákony většině svého území nebo populace. Různé skupiny, včetně bývalé vlády, bojují o získání ústřední moci; tento mocenský boj může nabýt podoby rozsáhlé občanské války, rychlého převratu nebo vleklé partyzánské války. Konkurenční strany se snaží vybudovat nové politické instituce a často i instituce ekonomické, které by nahradily ty staré“.

Jacques Robert navíc tvrdí, že revoluce není pouze čistou, holou skutečností, nýbrž je v mnoha svých aspektech také fenoménem právním. Revoluce se rodí v momentě, kdy koncepce, na které je postavena organizace veřejné moci určité země v určitém okamžiku, již nenachází svou odezvu ve svědomí občanů, a objevuje se nová koncepce politické moci, jejímž cílem je čistě nahradit stávající autority, aby tak do společenské organizace vnesla své vůdčí principy. Tak jestliže lid přestává nacházet své právo a svou spravedlnost ve vizi světa, kterou považuje za přežitou a jestliže nové tužby krystalizují v doktríně, která lid nadchne a je reprezentována osobou vůdce či schopnou menšinou, není to pouze síla, jež na čas vniká do veřejného života, ale nové právo, které se potvrzuje jako základ platnosti budoucího právního řádu.“ Je však zjevné, že zde je úspěch podmínkou uznání, nepochybně legality, a v jistém pojetí i legitimacy – revoluce bez šance na úspěch je chyba, nejen taktická, ale i právní.

Jak je zřejmé z výše uvedeného, legitimitu revoluce ovlivňuje skutečnost, že je vystoupením proti nevyhovujícímu společenskému uspořádání (respektive proti nevyhovujícímu společenskému uspořádání, a po úspěchu revoluce je na něj tak nahlíženo jak lidem - suverénem, tak i právním řádem). To je staré Polybiovo pojetí revoluce jako obnovení spravedlivého politického řádu porušeného tyranem. Toto pojetí ovšem není použitelné pro dnešní liberální demokracie, které jsou vším, jen ne vládou tyranie. Od dob francouzské revoluce se objevuje nové pojetí, jímž je revoluce jako pokus o vytvoření zcela nové (lepší) organizace společnosti. Ovšem dnešní společnost sama sebe chápe jako nejpokročilejší fázi dějin, a zásadně jinou organizaci společnosti, která by byla vhodnější, nevidí, jinak by podle zásad fungování liberální demokracie byla realizována, jakmile by se nad ní vytvořil dostatečný konsensus.

Revoluce však naráží na nepřítele, jímž je vědomí absence morální a hodnotové shody a jednotného nebo alespoň nějak blíže určitého pojmu „obecného dobra“. Samotným faktem všeobecného přiznání individualizace dobra – tj. že každý má právo na svůj specifický pojem dobra, se legitimita revoluce zpochybňuje. Jak, na čem a zda vůbec lze odpor sjednotit a má vůbec ještě něco takového v postmoderní společnosti smysl? Nejspolehlivější nástroje hledání konsenzu a uspořádání společnosti právě používáme, a případní disidenti žádné spolehlivější a průkaznější nástroje poruce nemají. Postmoderní pluralita liberální demokracie konce 20. a začátku 21. století jim prostě vytrhla klacek z ruky tím, že se v ní „rozpustí“ v armádě jiných nespokojenců, kteří všichni svou nespokojenost ventilují ne-revolučními prostředky, mj. s vědomím nemožnosti dosáhnout konsenzu v otázce práva na odpor.

Fakt možnosti zapojení do politických procesů ve společnosti je tedy velmi silným antirevolučním argumentem, který působí především preventivně. Někteří teoretici (Taylor, Arendtová) dokonce považují svobodu účasti na věcech veřejných teprve za realizaci skutečné svobody. Proti čemu se tedy bouřit, když nejvyšší a nejhodnotnější možnou svobodu jsme získali, máme ji a nikdo nám ji nebere? A navíc můžeme jejím prostřednictvím ovlivňovat život kolem sebe.

Jak by tedy bylo možné ospravedlnit revoluční odpor v liberální společnosti? V situaci, kdy nelze objektivizovat hodnoty (představy dobrého života) je každý koncept relativizován. Liberalismus však není ideovým monolitem a proto by mohlo situaci osvětlit vysvětlení trojího pojetí ospravedlnění (založení) liberalismu, jak jej rozlišuje John Gray, totiž 1) na základě přirozených práv, 2) na principu utilitarismu a 3) na principu společenské smlouvy.

Na základě přirozených práv. Představitelem této koncepce byl John Locke nebo Robert Nozick. Podle této teorie mají lidé morální práva na základě lidské přirozenosti.

Utilitarismus. Zakladatelem tohoto přístupu byl Jeremy Bentham a jeho pokračovatelem J. S. Mill.

Smluvní přístup. Jeho představitelem je například John Rawls se svojí koncepcí spravedlnosti jako férovosti. Rawls předpokládá dohodu mezi lidmi učiněnou pod závojem nevědomosti (veil of ignorance), při které lidé nevědí nic o svém budoucím postavení, vlastnostech apod. Proto budou hlasovat nejspíše pro maximální prostor rovné svobody pro všechny a zároveň pro takovou sociálně-ekonomickou nerovnost, ze které mají prospěch všichni, i ti nejméně zvýhodnění. Snaží se tedy vytvořit společnost, která by umožňovala soužití rozdílných morálních představ.

Ad 1) Obhajoba liberalismu na základě přirozených práv. Tato teorie předpokládá existenci přirozených práv nebo přirozeného zákona, která však v kontaktu s moderním empirismem a skepticismem či relativismem vede nutně k nemožnosti nalézt shodu v obsahu přirozených práv. Teorie liberalismu založeného na přirozených právech sehrála nejvýznamnější roli při odporu vůči absolutistické a patriarchální politice, která je dnes již minulostí (právě díky mj. i revolucím), což by nevyklučovalo její obživení v případě, že se situace stane akutní. Negativním symptomem krize tohoto pojetí je současná exploze seznamu „lidských práv“, která se zároveň stává zdrojem disidentských nálad, nejsou-li právě specifická práva naplněna.

Nabízí se otázka, zdali je občanská neposlušnost či dokonce revoluce jako její nejextrémnější forma možná pro jakákoliv práva, či jen pro některá. Máme se vázat na „tvrdé jádro“ lidských práv, o kterých je alespoň v mainstreamu shoda, nebo je možné se bouřit proti neplnění kterékoliv položky v katalogu LP? Zatímco odstranění například práva volit nebo se svobodně vyjadřovat by nejspíš narazilo na shodu velké části společnosti, že daný režim překročil únosnou mez a je legitimní jej svrhnout, práva jako bezplatné zdravotnictví nebo školství jsou

předmětem zcela legitimních diskusí. Skutečnost, že u základních práv a svobod existuje shoda napříč politickým mainstreamem ovšem znamená, že v demokratické společnosti nehrozí tendence k jejich porušování, tzn. mohl by nastat moment, který by oddělil chování politických elit od mínění společnosti (resp. intelektuálních autorit ve věci demokracie a lidských práv). Ovšem tento odklon je pokryt právem na odpor, a případná „revoluce“, jakkoliv by tak byla nejspíše nazývána, by byla spíše „restaurací“ původní liberálně demokratické tradice.

Ad 2) Problémy utilitarismu ukazují, že pokusy skloubit principy maximální osobní svobody s maximalizací úhrnu prospěchu všech jsou odsouzeny k nezdaru, neboť maximalizace užitku může být v rozporu se svobodou (tedy s jedním ze základních přirozených práv).

Utilitarismus má obecně problém s měřitelností – co jsou dobra? Ekonomie rezignovala na objektivizaci dober a hodnot. Pokud platí jedna z důsledných konsekvencí utilitarismu, že dobra jedněch lze kompenzovat omezením práv (či dober) druhých, pokud se celospolečenský úhrn užitek zvýší, lze jej použít jak k obhajobě liberalismu, tak i socialismu, a to i v jeho „východní“ podobě (díky subjektivnímu hodnocení co je to „dobro“). A lze samotné zvýšení společenského užitku použít k legitimizaci odporu proti stávajícímu řádu? Problémem je nejen objektivizace (vede se např. spor o ekonomické efektivnosti demokracií a nedemokracií i jednotlivých typů demokracie), ale lze ve většině případů namítnout, že stávající modely společnosti jsou udržovány, protože svým členům přinášejí užitky, které oni považují za dostatečné, a nepožadují po politické sféře další navyšování užitku, neboť toto již považují za soukromou záležitost. Ale co kdyby ve společnosti převládlo přesvědčení, že se společenský užitek zvýší zespolečněním výrobních prostředků a konfiskací velkých majetků? Zde se dostává utilitarismus do důkazní nouze a musel by argumentovat jinak, než utilitarismem. Ten samotný by revoluci, pokud by vedla k výše uvedeným pozitivním (z pohledu utilitarismu) musel připustit jako ze svého zorného úhlu legitimní.

Ad 3) Smluvní přístup v Rawlsově pojetí možnost revoluce vylučuje. Pokud je pod závojem nevědomosti (veil of ignorance) přijata nějaká koncepce spravedlivé společnosti, musí se jí subjekty držet (smlouva), přestože zjistí, že by pro jejich aktuální situaci v reálném světě mohl být jiný typ uspořádání výhodnější. Všichni by však měli dodržovat předem přijatá pravidla. A rawlsovské teorie si navíc nedokáží představit, že by mohl existovat spolehlivější způsob, jímž zajistit model spravedlivé společnosti, a ani do budoucna již nemůže být překonán.

Lze konstatovat, že ani liberální společnost není imunní vůči požadavkům utilitarismu, jímž se sice může obhajovat, ale který se může též obrátit proti ní. Další problém může nastat v oblasti obhajoby prostřednictvím lidských práv, kdy se může společenský konsenzus na lidských právech posunout směrem k právům, či jejich interpretacím, které již nejsou liberální.

5. REVOLUCE NEBO PRÁVO NA ODPOR?

Zakotvení práva na odpor představuje materiální jádro ústavy. Nemůže být občanům odňato, neboť by se jednalo o odebrání jednoho ze základních práv a možná též o zrušení jednoho z atributů demokratického právního státu, který souvisí a je vyjádřením principu suverenity lidu. I kdyby nebylo v ústavě explicitně pozitivně zakotveno, nejspíše by se dalo odvodit interpretací. Zakotvení práva na odpor má též praktický aspekt – veřejné moci neustále připomíná, že není všemocná a že nemůže překračovat určité mantinely. Může též vést ke snadnější kapitulaci moci před zjevným faktem hrozící lidové vzpoury, čehož příkladem by mohla být Itálie na začátku 90. let, kdy zde proběhla takzvaná „revoluce soudců“ a následně se zcela proměnila politická mapa Itálie.

Stále se pohybujeme na poli liberální demokracie a demokratického právního státu. Realizace občanské neposlušnosti se ale může pohybovat v mnohem extrémnější pozici, kdy již nejde o pouhé přesvědčování, a pak začne být tento koncept problematický. Pokud se disidenti pohybují na poli vykolikovaném moderní liberální společností, tak se nejedná o opravdovou revoluci, ta jde vždy za rámec stávajícího systému.

Byť se na první pohled nemusí jevit tak radikálně rozdílné, musíme striktně rozlišovat mezi pojmy právo na odpor a revoluce, a při jejich analýze vynikne jejich rozdílnost a neslučitelnost.

Právo na odpor, jak bylo definováno výše, je právo, jež demokratický právní stát uděluje každému, kdo by chtěl zasáhnout na obranu ohroženého materiálního jádra ústavy (při splnění případných dalších podmínek). Demokratický právní stát si tedy zve (pozvání) ve svých „světlych okamžicích“, tedy ve stavu řádného fungování a dodržování základních práv a svobod, občany na pomoc v případě selhávání systému a garantuje jim, že v případě „restaurace“ nebudou penalizováni. Jedná se tedy o povolení vystoupit proti pokusům odstranit demokratický právní řád, tedy o legalizaci takového vystoupení a o příslib zpětné legalizace a legitimizace tohoto jednání, pokud bude úspěšné.

Revoluce znamená svržení systému, tedy vystoupení proti systému stávajícímu, nikoliv na obranu předchozího systému, ale pro zavedení systému nového. Což je z hlediska práva přesně opačná situace.

Smyslem práva na odpor není svržení řádu, nýbrž jeho konzervace. Cynik by mohl namítnout, že se jedná nejen o vymezení na základě pozitivně právní úpravy, ale že se jedná o přímo o pozitivistické vymezení. Stávající politický režim se v podstatě pro futuro pojišťuje u lidu (suveréna) proti svým možným budoucím odpůrcům.

Teoretik Jacques Robert přitom zdůrazňuje, že „schéma zůstává stále stejné: buď zvítězí odpor proti útlaku, a pak jeho triumf sám přináší odhalení útlaku, který byl odporem ukončen, nebo je odboj zlomen, zůstává stále horlivými soudci odsuzován ve jménu státní bezpečnosti:

tedy bez možnosti právně konstatovat existenci útlaku... V pozitivním právu tedy není možné zajistit právní uznání stavu útlaku, ani poskytnou jednotlivcům, občanům, prostředky k tomu, aby mu čelili silou. Nacházíme se zde mimo právo...“ Totéž lze říci o revoluci a její legitimitě.

Oprávněnost koncepcí, které legitimizují revoluci proti „liberálním“ hodnotám (dnes tedy spíše v pojetí moderního liberalismu) závisí do značné míry na tom, z jaké teoretické perspektivy se na věc díváme:

Můžeme považovat liberální pojetí společnosti za konec dějin (jako Fukuyama inspirovaný Kantem) – nic lepšího již nebude, ani v politické praxi, ani v teorii. Potom ovšem ofenzivní podoba práva na odpor ve smyslu revoluce ztrácí smysl a má ho jedině podoba defenzivní (konzervativní), tedy právo na odpor proti uchvatiteli a odstraňovateli demokratického právního státu hájícího současný katalog lidských práv. Jakoukoliv revoluci bychom museli hodnotit jako nelegitimní.

Liberalní podoba společnosti je pouze vývojovou etapou, po níž budou následovat „světlé zítřky“ a potom toto uvažování nemůže omezovat žádná teorie práva na odpor nebo revoluci, protože půjde o skutečnou revoluci, o svržení stávajícího systému jiným, což nejspíš nelze pozitivně právně dovolit. Tak jako u Hobbese nebylo možné, aby občané dobrovolně souhlasili se svojí fyzickou likvidací, tak ani žádný politický režim nebude dobrovolně souhlasit se svým odstraněním.

Pro revolucionáře (především komunistické ve 20. století) je typické toto druhé přesvědčení o správnosti jejich počínání – tj. že dějiny jsou na jejich straně a že jejich přístup legitimní je. Dřív než je odsoudíme, vzpomeňme si, že ve stejné situaci byli liberální revolucionáři v 19. století.

Literature:

GRAY, John. Liberalismus. 1. vyd. Překlad Jan Fingerland. Praha: Občanský institut, 1999, 114 s. ISBN 80-862-2801-0.

KYSELA, Jan. Právo na odpor a občanskou neposlušnost. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Brno: Doplněk, 2006, 166 s. ISBN 80-723-9197-6.

MILLER, David et al. Blackwellova encyklopedie politického myšlení. 1.vyd. Brno: CDK, Proglas / Jota, 1995, 581 s. ISBN 80-856-1747-1.

RAWLS, John. Teorie spravedlnosti. 1. vyd. Překlad Karel Berka. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9.

RAWLS, John. Teória spravodlivosti. GÁL, Egon a František NOVOSAD. O slobode a spravodlivosti: Liberalismus dnes. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1993, s. 74-113. ISBN 80-7115-047-9.

SCRUTON, Roger. Slovník politického myšlení. 1.vyd. Brno: Atlantis, 1989, 183 s. ISBN 80-710-8013-6.

Contact – email

john_smid@yahoo.com